

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-40-02>

УДК 339:94(477+438) «1772/1827»

С. Л. ГУМЕННИЙ, доктор філософії в галузі історії, асистент
e-mail: serhii.humennyi@knu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7168-8453>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, Україна

СТАНОВЛЕННЯ МИТНОЇ СИСТЕМИ НА «ЗБРУЧАНСЬКОМУ КОРДОНІ» (1772–1820-і рр.)

Мета дослідження – проаналізувати формування митної системи на «Збручанському кордоні» у 1772–1820-х рр., становлення та еволюція якої сприяла утвердженню Російської та Австрійської монархій на захоплених після поділів Речі Посполитої територіях. Особливу увагу також буде присвячено розвитку та мілітаризації, у зазначений період, митних органів Російської імперії та існуванню державних монополій, як фактору розвитку контрабандної торгівлі через кордон.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки.

Наукова новизна ґрунтується на тому, що в статті проаналізовано зародження та початковий етап функціонування митних систем на «Збручанському кордоні» в 1772–1820-х рр.

Висновки. З'ясовано, що становлення митної системи на «Збручанському кордоні» було неоднорідним процесом, який змінювався залежно від політичної, економічної та епідемічної ситуацій. До остаточного поділу Речі Посполитої, митна система на її кордоні з монархією Габсбургів була представлена військовим кордоном та ґрунтувалася на польському генеральному миті (cło generalne). З 1795 р. Російська імперія розбудовує власну митну мережу на «Збручанському кордоні» (з переривом на існування Тарнопольського краю в 1809–1815 рр.) довкола митниць і митних станцій у Волочиську, Гусятині, Ісаківцях (тепер Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.). Паралельно з цим відбувається посилення боротьби з нелегальним товарообігом на кордоні, що в сукупності з внутрішньополітичною реакцією, призводить до реформування прикордонних служб за військовим зразком.

Ключові слова: митна служба, митна варта, контрабанда, Австрійська імперія, Річ Посполита, Російська імперія, мито, «Збручанський кордон».

Як цитувати: Гуменний С. Л. Становлення митної системи на «Збручанському кордоні» (1772–1820-і рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2025. Вип. 40. С.18-25. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-40-02>

In cites: Humennyi S. L. (2025). Formation of the customs system on the «Zbruch border» (1772–1820s) *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 40, (18-25), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-40-02> (in Ukrainian)

Перший поділ Речі Посполитої Обох Народів у 1772 р. створив унікальну для територій колишнього Руського та Подільського воєводств ситуацію існування в умовах державного кордону. Усталення лімологічно-історичної формації, яку ми для зручності окреслимо

дефініцією «Збручанський кордон», вимагало облаштування митної системи. Новоутворений кордон, спочатку малопомітний, з часом набрав характерних для кінця XVIII ст. чітко визначених форм, оскільки вже сприймався, як один з атрибутів держави в політико-економічному та військовому плані. Це був час, коли за висловом австрійського науковця Пауля Адельсгрубера, імперії гомогенізувалися внутрішньо, а їх внутрішні митні межі перемістилися на зовнішні кордони [9, с. 95]. «Збручанський кордон» вийде на політичну арену в епоху державного меркантилізму та монополій, що безумовно сприятиме реформуванню самої державної межі та митного регулювання її функціонування.

Наукова новизна дослідження ґрунтується на тому, що в статті проаналізовано зародження та початковий етап функціонування митних систем на «Збручанському кордоні» в 1772–1820-х рр. Оглядаючи історіографію становлення кордону на річці Збруч після 1772 р., варто звернути увагу на дисертаційне дослідження, вже згаданого, історика Пауля Адельсгрубера [9] та спільну з ним монографію науковців Бьоріса Кузмані та Лори Кохен [10]. Проте перші штрихи до наукового вивчення митної прикордонної системи Монархії Габсбургів кінця XVIII ст. поклав економіст та історик німецько-польського походження Генрик Гросманн у виданій 1914 р. праці «Oesterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772–1790» [12]. Оглядаючи роботи австрійських науковців не можна оминати праць XIX ст., серед яких митну тематику на кордоні між Російською імперією та Монархією Габсбургів досліджував чернець-домініканець, галицький історик-краєзнавець вірменського походження Вікетій-Петро Баронч під псевдонімом Садок-Баронч (Sadok Barącz X) [15]. Польська історіографія досліджуваної тематики представлена загальними працями з польської митної політики, зокрема авторства Герарда Мосея [14], студіями над функціонуванням генерального мита і ринку в Речі Посполитій Обох Народів Артура Куся [12] та Цєліни Бобінської [11]. Серед набутків української історіографії, яка безпосередньо стосується організації митного нагляду на західних кордонах Російської імперії, маємо згадати, видану в білоруському журналі, ґрунтовну статтю Оксани Карліної «Организация таможенного контроля на западной границе Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX в. (на материалах Волынской губернии)» [2]. Окрім цього, загальна інформація з досліджуваної тематики присутня в працях Олександра Оглобліна [16, ф. 3561, оп. 1, спр. 30. арк. 1-17], Сергія Гуменного [1] та ряду інших українських науковців. Щодо джерельної бази досліджуваного питання, то тут ми опиратимемося переважно на друковані зводи законодавчих актів Російської імперії – «Полное собрание законов Российской империи» та архівні джерела.

Мета статті – проаналізувати формування митної системи на «Збручанському кордоні» у 1772–1820-х рр., становлення та еволюція якої сприяли утвердженню монархії Габсбургів на території сучасного заходу України. Особливу увагу також буде присвячено розвитку та мілітаризації, у зазначений період, митних органів Російської імперії.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, системності та на критичному підході (особливо необхідному при аналізі документів імперського походження), на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження, на нашу думку варто розпочати з означення ключових дефініцій застосованих у статті. «Збручанським кордоном», тут і далі, ми називатимемо лімологічні (тобто такі, що виконують функцію державного кордону) формації, які існували у XVIII–XX ст. та були переважно локалізовані в долині річки Збруч. Оскільки, ці кордони в межах хронологічних рамок дослідження, розділяли Монархію Габсбургів та Річ Посполиту (у 1772–1795 рр.), а з 1795 р. по 1918 р. (з перервою у 1809–1815 рр.) слугували межею між Російською та Австрійською (з 1804 р.) імперіями, а їх повні назви, на зразок, габсбурзько-річ посполитський кордон, видаються інформативними але громіздкими, ми пропонуємо вживати узагальнюючу дефініцію «Збручанський кордон». Також на користь такого спрощення слугує той факт, що річка Збруч (Подгорець), як найбільш помітний на місцевості об'єкт, орієнтир для демаркації, зазначалася в конвенції про тимчасовий кордон від 5 серпня 1772 р. та остаточному договорі про кордон від 9 лютого 1776 р. Таке спрощення,

звичайно, цілком не відображає історичної проблеми ототожнення гідрологічних об'єктів «Збруч» та «Подгорець», що виникло під час визначення кордону та його демаркаційних процесів, проте, дозволяє чітко окреслити об'єкт поточного дослідження. З демаркаційних процесів «Збручанського кордону» власне і береться нижня межа вивчення становлення митної системи обабіч кордону – 1772 р. Натомість верхня межа, вказана у меті статті – 1820-ті рр., є початком реформ непрямого оподаткування в Австрійській імперії (1829 р.) та часом усталення структури охорони державної межі, заснування її прикордонної варті – спільної формації військових, митних, тютюнових та соляних прикордонників. З російського боку кордону ми доведемо дослідження до 1827 р., коли буде започатковано реформування митниці за військовим зразком.

Процес існування «Збручанського кордону» розпочався фактично «5 серпня 1772 року [коли] австрійська армія вступила для прокладення кордону під лінією зі Збаражу, Тарнополя аж до Серету, Збруча, Смотрича, Кам'янця-Подільського, аж до Дністра» [15, s. 112]. З 1772 р., паралельно із просуванням австрійського війська Галичиною, було створено, так званий «військовий кордон», що існував в інших спадкових землях імперії з 1780 р. Саме на військових Монархії Габсбургів лягла місія боротися з незаконним товарообігом на «Збручанському кордоні» до створення митної адміністрації. Згідно митного тарифу 1777 р. на «Збручанському кордоні», були створені головні в'їзні прикордонні пункти та «митниці для щоденних потреб». Таким чином, здавалося, що внаслідок політичних змін колишні економічні зв'язки Галичини з Річчю Посполитою мали бути розірвані. Проте, на думку польської дослідниці Целіни Бобінської, у 1772–1794 рр. цей процес ще не був незворотнім: торгівля на спільному польському ринку продовжувалася не зазнаючи збитків, а навпаки, навіть посилювалася, попри митні тарифи, що були введені в 1775 і 1784 рр. [11, s. 369-370].

Перший договір Габсбургів з Річчю Посполитою, укладений 15 березня 1775 р., згідно даних історика та економіста Генріха Гросманна передбачав, що «імпортне мито як у Галичині, так і в спадкових землях було встановлено на рівні 4% вартості, тобто 2,2/5 крейцера гульдена, і могло стягуватися один раз. Експортне мито становило 5/12%, транзитне мито – 1%, визначений у статті II і V, все при повній взаємній рівності» [12, s. 178]. Натомість в самій Речі Посполитій було відновлено у 1775 р. генеральне мито (sło generalne, встановлене 1764 р., проте скасоване через хвилювання шляхти), як прикордонну оплату в розмірі 3% від вартості товарів [14, s. 205]. Вільною залишалася соляна торгівля, а інші товари, що перевозяться через кордон, мали бути марковані. Проте, навіть, митний реєстр від 1792 р. все одно свідчить на користь продовження товарообміну через австрійсько-польський кордон на Збручі.

Цікаво, що усвідомлюючи значення митної служби на кордоні, Річ Посполита перед Третім поділом теж здійснила спробу митної реформи за постановами гродненського сейму 17 червня – 23 листопада 1793 р., яку проте, не вдалося завершити. Ці реформи передбачали:

- зречення короля доходів від мита;
- комісії скарбу мали перевірити усі державні господарські установи, укласти митні інструкції і покращити транзит через Річ Посполиту;
- після оплати мита в прикордонній митній коморі кожен імпортер мав право вільного переміщення по Речі Посполитій;
- у випадку повторного привезення польських товарів не проданих за кордоном, комісія скарбу мала повернути мито заплачене при вивезенні товару (якщо не було сумнівів у ідентичності товару та він був привезений протягом шести місяців з часу вивезення);
- скасовано дорожній податок («przymus drogowy» польською);
- нелегально перевезений товар підлягав конфіскації;
- заборонено закриття кордонів для торгівлі [13, s. 167-179].

Таким чином, в період з 1772 до 1784 рр. на територіях зайнятих австрійцями беззмінно діяли старі польські мита. У 1784 р. Галичина була приєднана до єдиної митної території Габсбурзької корони, що спричинилося до зміцнення кордону. Також, важливу роль у

становленні митної служби і взагалі у діяльності «Збручанського кордону», в часі існування Речі Посполитої між поділами, відігравав епідемічний фактор. Наприклад, у зими 1773 та 1781 рр., міждержавні кордони закривалися через епідемію чуми і санітарні кордони знімалися лише наприкінці весни коли епідемія вщухала [9, с. 57].

Фактичний початок впорядкування митної системи на «Збручанському кордоні» з російської сторони можна спостерігати вже в процесі Третього поділу Речі Посполитої, з 8 серпня 1795 р., коли для переходу кордону на р. Збруч була відкрита Волочиська митниця та митна застава в Гусятині згідно з іменним указом (назву якого наводимо повністю, у перекладі, з огляду на важливий перелік митних об'єктів, що міститься у ньому): «Про заснування митниць у Брацлавському намісництві у місті Ямполі, у Подільському намісництві у містечках Жванці, Волочиську та Радзівілові, та у Волинській губернії у місті Володимирі та між ними двох митних застав у місті Могильові та селі Гусятині і про влаштування при митницях Ямпільській та Жванецькій двох карантинів. Із додатком штатів (№17373)» [8, с. 758]. Тимчасовий порядок проходження товарів через митниці Подільської губернії та сплати мит визначала інструкція Комерц-колегії, видана 31 грудня 1798 р. [7, с. 506]. Читаючи записку міністра фінансів «Объ устройствъ таможенной стражи по сухопутной Европейской границъ. 1822. Июня 9» довідуємося про стан митного нагляду наприкінці XVIII ст.: «Для недопущення по сухопутному Європейському кордону таємного провозу товарів заснована на ньому військова і митна варта. Перша складається з козаків, тримаючих кордон, а остання з вільнонайманих по контракту різного звання людей і часто із надісланих від військового відомства інвалідів нижчих чинів... виявилось, що вільнонаймані люди, які надходять в митну варту, в більшості є польськими шляхтичами, що мають землі і дома свої, які залишають та йдуть в об'їзди з наміром сприяти таємному ввозу товарів по зв'язках, родині та знайомству з прикордонними жителями і Євреями, які недозволеною торгівлею займаються... козаки замість протидії таємному ввозу, неоднократно самі йому сприяли, пропускаючи транспорт через кордон і проводжаючи його під своїм прикриттям на немалу відстань всередину Держави» [6, с. 225]. У зв'язку з цим пропонувалося (і згідно резолюції Олександра I «Бъть по сему» на записці, це було затверджено) наповнювати митну варту з полкових військових нижніх чинів, переважно з кавалерії, а козацькі об'їзди зняти з кордону та розмістити за митною вартою на глибині від 3 до 5 верств, як другу лінію охорони і нагляд за митниками. Наглядач митної варти, його помічники та об'їзди могли перебувати в одній місцевості не довше шести місяців [6, с. 226].

Ще на початку XIX ст. митна система Російської імперії вже мало відповідала усім викликам політико-економічного життя. Процес її реформування розпочався 4 січня 1811 р. з укріплення митного нагляду на західному кордоні шляхом його насичення козакою вартою згідно з рішенням «Про влаштування військової варти на кордонах західних Губерній (№24480)». Увесь кордон поділили на 150-ти верстові секції (1 верста – 1,068 кілометра), що охоронялися одним козачим полком. Секція у свою чергу поділялася на 15 частин [5, с. 508]. Цікаво, що крім призначених на кордоні місць для митниць, жодні міграції через кордон і провозення товарів не допускалися, а все виявлене на кордоні переходило на користь тих, хто перехопив (п.1–4), що сприяло зловживанню з боку прикордонників. Кожна козака сотня розташовувалась у трьох місцях своєї частини кордону, так, щоб для безперервного об'їзду 10-верстної ділянки було по 30 козаків. Ці команди розташовувалися посередині своїх частин і робили роз'їзди в обидві сторони [5, с. 509]. Також в 1811 р. було видано маніфест «Укладення митного управління з Європейської торгівлі (№24684)», згідно з яким на західному кордоні Російської імперії було створено 11 митних округів, зокрема Радивилівський, який включав, зокрема, митниці над р. Збруч. Митниці поділялися на «головні» (дозволявся пропуск іноземних товарів, а складалися вони з управителя митницею, членів митниці та митних чиновників і служителів), «типові» (складалися з управителя митницею та одного або двох митних служителів) і «контрольні» (створювалися з 1812 р. для перевірки митниць та ревізії товарів, розташовувалися на великих дорогах вглиб країни на відстані від 50 до 100 верст від прикордонних митниць). У масштабах імперії керівництво

митною справою підлягало з 1811 р. Митному відділенню Департаменту зовнішньої торгівлі при Міністерстві фінансів. Важливим структурним підрозділом митної системи була митна варта, яка мала запобігати контрабандній торгівлі. Митна варта складалася з окремих команд по 10 осіб рядових об'їзників, які обслуговували 15 верст кордону. Три такі команди підпорядковувалися одному наглядачеві із помічником. Митну варту зазвичай набирали з відставних військових [5, с. 683-685].

Паралельно з процесами реформування митних органів зростав товаропотік та спеціалізація митниць на «Збручанському кордоні». Через Волочиську митницю після її відновлення 22 липня 1802 р., наприклад, можна було перевозити товари, які перед тим перевозилися тільки через Санкт-Петербурзьку митницю, Одеський порт та обкладалися митом за тарифом 1816 р. [4, с. 98]. Цікаво, що підставою для відновлення митниці у Волочиську стало звернення мешканців тогочасної Подільської губернії, які, не дивлячись на наявність митниці в Ісаківцях (село в сучасному Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області, у нижній течії Збруча) висловилися за відкриття Волочиської митниці, не дивлячись на те, що містечко знаходилося в сусідній Волинській губернії.

Також зростала мілітаризація митної служби з російського боку кордону: у 1825 р. в Російській імперії було створено окремий корпус прикордонної охорони. Ніколай I Романов в «Найвище затвердженому положенні про влаштування прикордонної митної варти» від 5 серпня 1827 р., поділив варту на: бригади, напівбригади або окремі роти при кожному окрузі [3, с. 645]. Роти, у свою чергу, ділилися на загони з піших стражників та кінних об'їзників. Нижні чини варти комплектувалися з кавалерійських та піхотних полків. Митникам і прикордонникам, було встановлено форму та приклад із темно-зеленого та світло-зеленого сукна відповідно з жовтими гудзиками. На кордоні встановили стовпи з позначенням бригади, роти та відділу, що охороняли цю ділянку, інші споруди відповідного призначення: будки, шлагбауми.

Становлення митної системи на «Збручанському кордоні», як і усталення самого кордону, стало першочерговою проте не легкою задачею для Монархії Габсбургів, Речі Посполитої (1771–1795) та Російської імперії. Якщо Габсбурги та влада Речі Посполитої намагалися сформувати на кордоні умови для, якщо не стимулювання, то хоча б збереження поточного рівня міжнародної торгівлі (за винятком закриття кордону на епідемічні карантини), спрощення механізму митного врегулювання товарообігу, то Російська імперія активно застосовувала на кордоні обмежувальні заходи (наприклад, закриття митниць на західному кордоні у 1797 р.) не зважаючи на потреби місцевого населення. Тим не менше, усі сторони задіяні в розбудові митної інфраструктури «Збручанського кордону», сприяли уніфікації підвладних українських територій, скасуванню внутрішніх митних меж притаманних для епохи, що передувала абсолютизму. З остаточним падінням Речі Посполитої, залишки її митної системи (генеральне мито) припиняють своє існування, а території обабіч кордону керуються імперським митним законодавством Імперій Габсбургів та Романових. Паралельно з цим, відбувається процес створення модерної лімологічної формації – «Збручанського кордону», який уже матиме всі ознаки притаманні сучасним міждержавним межах. Фактичне його усталення розпочнеться з 1815 р., коли Тарнопольський край буде повернуто Австрійській імперії. Натомість, Російська імперія в силу особливостей внутрішньої політики, наростання боротьби з національними рухами, здійснить реформу митної служби, поступово відходячи від вільного найму охоронців кордону до мілітаризації державної межі. Проте, посилення прикордонного контролю не завадить існуванню перманентного нелегального товарообігу, формуванню особливого зорієнтованого на кордон економічного та соціального багатонаціонального (українці, поляки, євреї) середовища, яке отримає поштовх до розвитку у другій половині XIX – на початку XX ст. з побудовою залізничної мережі та піднесенням таких торгово-транспортних вузлів як Підволочиськ, Волочиськ і Гусятин.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації. Цей матеріал ніде не друкувався раніше і на сьогоднішній день не поданий в жодне інше видання.

Список використаної літератури

1. Гуменний С. «Збручанський кордон» (1772–1939): міграція, контрабанда та шпигунство. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. С. 137–151.
2. Карлина О. Организация таможенного контроля на западной границе Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX в. (на материалах Волынской губернии). *Российские и славянские исследования: науч. сб.* Вып. 9. Мінськ БГУ, 2014. С. 39–49.
3. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг. Том II. Санкт Петербургъ, Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 1561 с.
4. Полное собрание законов Российской империи. Съ 1649 г. Т. XXVII. 1802–1803. Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 1196 с.
5. Полное собрание законов Российской империи. Съ 1649 г. Т. XXXI. 1810–1811. Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 944 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. Съ 1649 г. Т. XXXVIII. 1822–1823. Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 1354 с.
7. Полное собрание законов Российской Империи. Съ 1649 г. Том XXV. 1798–1799. Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 933 с.
8. Полное собрание законов Российской Империи. Съ 1649 г. Том XXIII. Съ 1789 по 6 Ноября 1796. Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1830. 969 с.
9. Adelsgruber P. Abgrenzen – Bewahren – Überwinden: Genese, Funktion und Wahrnehmung der Grenze zwischen Galizien und Wolhynien/Podolien von 1772 bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts. Dissertation, University of Vienna. Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Wien, 2017. 769 s.
10. Adelsgruber P., Cohen L., Kuzmany B. Getrennt und doch Verbunden: Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918. Vienna: Böhlau, 2011. 316 s.
11. Bobinska C. Niektóre przesłanki rozwoju rynku wewnętrznego w Małopolsce w XVIII w. *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958 r.* T.1: Referaty cz. 2. Warszawa: Nakładem Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1958. S. 369–370.
12. Grossmann H., Oesterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772–1790. *Studien zur Soziale-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte*. Wien, 1914. 510 s.
13. Kus A. Cło i postępowanie celne w Polsce przedrozbiorowej. *Roczniki nauk prawnych*. Tom XII, zeszyt 1, 2002. S. 167–179.
14. Mosiej G. Dzieje polityki celnej Polski w zarysie. *Ekonomia*. nr 4, 2001. s. 201–209.
15. Sadok Baracz X. Wolne miasto handlowe Brody. Lwow: w drukarni Zakłady naród. im. Ossolińskich, 1865. 220 s.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

S. L. HUMENNYI, PhD (History), Assistant Lecturer

e-mail: serhii.humennyi@knu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7168-8453>

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska Street, City of Kyiv, 01601, Ukraine

FORMATION OF THE CUSTOMS SYSTEM ON THE «ZBRUCH BORDER» (1772–1820s)

The aim of the study is to analyze the formation of the customs system on the «Zbruch Border» in 1772–1820s, the formation and evolution of which contributed to the establishment of the Russian and Austrian monarchies in the territories captured after the divisions of the Polish–Lithuanian Commonwealth. Special attention will also be paid to the development and militarization, during the specified period, of the customs authorities of the Russian Empire and the existence of state monopolies as a factor in the development of contraband trade across the border.

The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, on general scientific and special methods of historical science.

The scientific novelty is based on the fact that the article analyzes the emergence and initial stage of the functioning of customs systems on the «Zbruch Border» in 1772–1820s.

Conclusions. It was established that the formation of the customs system on the «Zbruch Border» was a heterogeneous process that changed depending on the political, economic and epidemic situations. Before the final division of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the customs system on its border with the Habsburg monarchy was represented by a military border and was based on the Polish general customs (*clo generalne*). Since 1795, the Russian Empire has been building its own customs network on the «Zbruch Border» (with an interruption in the existence of the Tarnopol region in 1809–1815) around customs houses and customs stations in Volochysk, Husiatyn, Isakivtsi (now Kamianets-Podilskyi district of Khmelnytskyi Oblast). In parallel with this, the fight against illegal trade at the border is being intensified, which, together with the domestic political reaction, leads to the reform of border services along military lines.

Key words: customs service, customs guard, smuggling, Austrian Empire, Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian Empire, customs, «Zbruch border».

References

1. Humennyi S. (2019). «Zbruch border» (1772–1939): migration, smuggling and espionage. *Polish-Ukrainian borderland: ethnopolitical, linguistic and religious criteria of population self-identification: monograph*. NAS of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv. P. 137–151. (in Ukrainian)
2. Karlina O. (2014). Organization of customs control on the western border of the Russian Empire in the late 18th – first half of the 19th century (based on the materials of the Volyn province). *Russian and Slavic studies: scientific collection*. Issue 9. Minsk. P. 39–49. (in Russian)
3. Complete collection of laws of the Russian Empire. Second collection. December 12, 1825 – February 28, 1881. Volume II. (1830). St. Petersburg, Published in the Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Chancellery. 1561 p. (in pre-reform Russian)
4. Complete collection of laws of the Russian Empire. Since 1649. Vol. XXVII. 1802–1803. (1830). Printed in the Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Chancellery. 1196 p. (in pre-reform Russian)
5. Complete collection of laws of the Russian Empire. Since 1649. Vol. XXXI. 1810–1811. (1830). Printed in the Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Chancellery. 944 p. (in pre-reform Russian)
6. Complete collection of laws of the Russian Empire. Since 1649. Vol. XXXVIII. 1822–1823. Printed in the Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Chancellery, 1830. 1354 p. (in pre-reform Russian)

7. Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Since 1649. Volume XXV. 1798–1799. (1830). Printed in the Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Chancellery. 933 p. (in pre-reform Russian)
8. Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Since 1649. Volume XXIII. From 1789 to November 6, 1796. (1830). Printed in the Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Chancellery. 969 p. (in pre-reform Russian)
9. Adelsgruber, P. (2017). Abgrenzen – Bewahren – Überwinden: Genese, Funktion und Wahrnehmung der Grenze zwischen Galizien und Wolhynien/Podolien von 1772 bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts. Dissertation, University of Vienna. Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Wien. (in German)
10. Adelsgruber P., Cohen L., Kuzmany B. (2011). Getrennt und doch Verbunden: Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918. Vienna: Böhlau. (in German)
11. Bobinska, C. (1958). Niektóre przesłanki rozwoju rynku wewnętrznego w Małopolsce w XVIII w. *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14–17 wrzesnia 1958 r.* T.1: Referaty cz. 2. Warszawa: Nakładem Polskiego Towarzystwa Historycznego. (in Polish)
12. Grossmann, H. (1914). Oesterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772–1790. *Studien zur Soziale-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte.* Wien. (in German)
13. Kus, A. (2002). Cło i postępowanie celne w Polsce przedrozbiorowej. In *Roczniki nauk prawnych.* Tom XII, zeszyt 1. Warszawa. (in Polish)
14. Mosiej, G. (2001). Dzieje polityki celnej Polski w zarysie. *Ekonomia.* Nr 4. Warszawa. (in Polish)
15. Sadok Baracz, X. (1865). Wolne miasto handlowe Brody. Lwow: w drukarni Zakłady naród. im. Ossolińskich. (in Polish)
16. Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine.

Текст надійшов до редакції 12.03.2025. / The text was received by the editors 12.03.2025.

Текст затверджено до друку 16.04.2025. / The text is recommended for printing 16.04.2025.